

ЩЕ РАЗ ПРО РИЦАРЯ ТА ЛИЦАРЯ

Про розмежування іменників *лицар* і *рицар* в українській мові ще півсторіччя тому писав Б. Антоненко-Давидович у праці “Як ми говоримо” (див. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо – К., 2010 (перевидання 1970 р.). – С. 66–67). Обстеживши вживання слів *рицар*, *рицарство*, *рицарський* та *лицар*, *лицарство*, *лицарський* у тогочасній українській художній літературі, публіцистиці й перекладах, він зробив висновок, що “краще скрізь, у всіх випадках, користуватися тільки давнім українським словом *лицар*, що прийшло в нашу літературу з уст народу” (С. 67).

Натомість Є. Д. Чак рекомендувала до вжитку обидва іменники – *лицар* і *рицар*, обґрунтовуючи це тим, що “процес вироблення стилістичної норми у вживанні слів *рицар* і *лицар* ще не закінчився” (Чак Є. Д. Складні випадки українського слововживання. – К., 1969. – С. 180). Дослідниця пропонувала вживати *рицар* як історизм на позначення історичного поняття “представник військово-дворянського стану в Західній Європі часів феодалізму”, а *лицар* – у переносному значенні, для характеристики людини самовідданої, благородної, гречної, ввічливої; діяча в якійсь галузі (С. 178).

У сучасній мовній практиці живуть обидва названі іменники, проте з різними значеннями. Спільним для *рицаря* і *лицаря* є значення “середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану; воїн з важким озброєнням і спорядженням”, пор.: *Велика картина в золотій рамі гоїдалася на нитці, а намальований угорський рицар на баскому білому коні рубався з турками, що оточили його* (О. Гончар); *Кожен рицар може стати і королем, і навіть імператором* (П. Загребельний); – *Самотній ідальго, рицар сумного образу просить ласкавого й милостивого дозволу в чарівної незнайомки супроводити її в небезпечній мандрівці до громадського транспорту* (Ю. Мушкетик); *Славний лицар Дон-Кіхот розїжджав по світах на своїм Росінанті* (О. Гончар); *Думаю, що й найбезстрашніший середньовічний лицар, у всіх своїх обладунках, якби опинився тепер десь на перехресті сучасного мегаполіса, то брязнув б, непритомний, на проїжджій частині від того шуму, гуркоту й миготіння,*

і викидних газів (Л. Костенко); *І от вресіті з'явився хоробрий лицар, який відважився убити лева* (Ю. Винничук); *А от герб мав кожен лицар* (День, 03.09.2010) *У розумінні Дмитра Донцова тогочасним пророком міг би стати мандрівний лицар, творець культури і імперії* (із наукової статті).

Із рештою значень – “самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь”, “людина, яка самовіддано служить певній справі, віддається їй”, “вихована, підкреслено чемна людина”, “про того, до кого мають або хто має до кого-небудь сердечну прихильність” – в сучасній українській мові переважно вживається іменник *лицар*, пор.: *Таким товаришем кожному пацієнтові був і лицар української фтизіатрії Мамолат* (День, 10.09.2010); *Отаман Болбачан – видатний військовий діяч, щирий українець, справжній лицар, але недосвідчений у політичних інтригах* (Дзеркало тижня, 03.08.2012); *Лицар української нації – Ярослав Стецько* (з інтернетівського джерела “Володимир-Волинський форум”); *Степан Клочурак – Лицар Волі* (День, 19.10.2011); *Франківський Лицар Небесної сотні спочиватиме у меморіальному сквері* (Щоденна інтернет-газета “Версії”, 24.02.2014) та ін.

Спробу розмежувати іменники *лицар* та *рицар* за значеннями було здійснено і в деяких перекладних словниках. Зокрема, російсько-українські словники до російського слова *рыцарь* донедавна подавали переважно два українські відповідники – *рицар* та *лицар*, причому з 50-х рр. ХХ ст. на першому місці був *рицар*, а на другому – *лицар* із стилістичною позначкою *поет.*, *фольк.* чи *уроч.* (див.: Російсько-український словник / (за ред. М. Я. Калиновича). – М., 1948. – С. 610; Ганич Д. И., Олейник И. С. Русско-украинский и украинско-русский словарь для средней школы. – К., 1962. – С. 637; Російсько-український словник / (за ред. А. Й. Багмут, І. К. Білодіда, С. І. Головашука та ін.). – К., 1968. – Т. 3. – С. 217; Русско-украинский словарь: В 3 Т. – К., 1981. – Т. 3. – С. 268 та ін.).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., услід за деякими російсько-українськими словниками кінця ХІХ ст. та початку ХХ ст. (Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український: У 4 Т. – Львів, 1893–1894. – Т. III. – Львів, 1893. – С. 283; Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник : У 2 Т. – Вінниця, 1918. – Т. II. – С. 137), у перекладних словниках

перше місце посідало слово *лицар*, а друге – *рицар* (див.: Новий російсько-український словник-довідник (уклад.: С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт). – К., 1996. – С. 466; Російсько-український словник / (уклад.: Н. Є. Лозова та ін.). – К., 2004. – С. 976; Російсько-український словник / (за ред. В. В. Жайворонка; уклад.: І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін.). – К., 2006. – С. 1058). І лише зовсім недавно в “Російсько-українському словнику” (уклад.: І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін.) – К., 2013. – Т. 3: П–Р. – С. 930) до російського іменника *рыцарь* запропоновано єдиний відповідник – *лицар*, причому без будь-яких стилістичних обмежень, що є продовженням традицій перекладу початку та 30-40-х рр. ХХ ст. (пор.: Тимченко Є. Русско-малоросійській словарь : В 2. Т. – К., 1897. – Т. II. – С. 146); Грінченко Б. Д. Словарь української мови: В 4 Т. – Т. IV. – К., 1909. – С. 18; Дубровський В. Словник московсько-український / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2013 (передрук 1911 р.). – С. 361; Ізюмов О. Російсько-український словник. – С. 513; Російсько-український словник. – К., 1937. – С. 706).

Отже, в українській літературній мові щодо вживання іменників *лицар* та *рицар* сформувався дві тенденції. Згідно з першою тенденцією ці іменники мають тотожні значення, тому перевагу в уживанні потрібно надавати власне українському іменнику *лицар*. Відповідно до другої – обидва іменники – *лицар* та *рицар* – можна вживати, але з різними значеннями: пряме значення “середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану; воїн з важким озброєнням і спорядженням” можуть передавати і *лицар*, і *рицар*, а переносні – тільки іменник *лицар*. Зважаючи на це, маємо підстави рекомендувати обидва слова до вжитку, розмежовуючи їх за значеннями: *рицар* і *лицар* – “середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану; воїн з важким озброєнням і спорядженням”, тільки *лицар* – “самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь”, “людина, яка самовіддано служить певній справі, віддається їй”, “вихована, підкреслено чемна людина”, “про того, до кого мають або хто має до кого-небудь сердечну прихильність”.